

F R E D E R I K V A N E E D E N

De kleine
Johannes

Een symbolistische vertelling

1887

Biografie

Frederik van Eeden (1860–1932)

Frederik van Eeden werd geboren op 3 april 1860 in Haarlem, als zoon van een arts en een moeder uit een gegoede koopmansfamilie. Hij studeerde geneeskunde in Amsterdam, waar hij zich ook aan de literatuur begon te wijden. Samen met Willem Kloos, Albert Verwey en anderen richtte hij in 1885 het tijdschrift *De Nieuwe Gids* op — het orgaan van de Tachtigers, de generatie die de Nederlandse literatuur zou vernieuwen met een nieuw idealisme van schoonheid, individualisme en klankrijke taal. *De kleine Johannes* verscheen in 1887 en was Van Eedens eerste grote werk. Het werd onmiddellijk erkend als een meesterwerk van het Nederlandse symbolisme — een sprookje voor volwassenen dat de kinderziel beschrijft als een tuin die langzaam wordt opengebroken door het leven. Van Eeden zou later ook romanschrijver, essayist, psychiater en utopisch denker worden; hij stichtte de communautaire kolonie Walden in Bussum (1898), die na enkele jaren mislukte. Maar niets overtrof de ontvangst van *De kleine Johannes*.

Van Eeden stierf op 16 juni 1932 in Bussum. Hij was in zijn latere jaren tot het katholicisme bekeerd, en zijn werk werd steeds religieuzer en filosofischer van toon. Maar *De kleine Johannes* bleef zijn onbetwiste meesterwerk — het boek waarmee een jongen van zevenentwintig de Nederlandse verbeelding definitief had gekleurd.

— *De redactie*

Voorwoord

De kleine Johannes begint met een belofte: "Ik zal u iets vertellen over de kleine Johannes. Het lijkt veel op een sprookje, mijn verhaal, en toch is alles precies zo gebeurd." Die openingszin legt het fundamentele dubbelkarakter van het boek bloot: het is een sprookje én het is waar. Wie het niet gelooft, moet niet verder lezen.

Johannes is een kind dat in een tuin woont — een paradijs met vijvers, duinen, waterlelies en het fluisteren van het riet. Hij wordt bezocht door Windekind, een kabouterachtig wezen dat hem de geheimtaal van de natuur leert: het gesprek van de bloemen, het denken van de padden, de dromen van de torren. Met Windekind kent Johannes een geluk dat hij later nooit meer zal terugvinden.

Want het boek is ook een verhaal over de onvermijdelijkheid van het verlies. Johannes groeit op. Windekind verdwijnt. De wereld van mensen — koud, rationeel, wreed — eist hem op. Hij ontmoet de dood, de twijfel, de kennis. En Robinhood, de vos, en Pluizer, de dunne man met de hoge hoed — figuren uit het symbolistische schaduwland die hem telkens verder leiden van de paradijs tuin van zijn kindertijd. Van Eeden schreef dit boek terwijl hij zesentwintig was. Het rijpte in hem als de herinnering aan iets dat hij nooit had bezeten maar altijd had gewild. Dat is precies wat het voor zijn lezers is geworden.

— *De redactie*

Inhoudsopgave

I	6
II	10
III	27
IV	39
V	55
VI	64
VII	69
VIII	74
IX	84
X	98
XI	108
XII	123
XIII	132
XIV	148

✦
I

Ik zal u iets vertellen over de kleine Johannes. Het lijkt veel op een sprookje, mijn verhaal, en toch is alles precies zo gebeurd. Zodra u het niet meer gelooft, moet u niet verder lezen, want dan schrijf ik niet voor u. En spreek er nooit met de kleine Johannes over, mocht u hem ooit ontmoeten, want dat zou hem verdriet doen en het zou mij spijten dat ik u dit alles heb toevertrouwd. Johannes woonde in een oud huis met een grote tuin. Het was er een doolhof om de weg te vinden, want binnen waren er donkere gangetjes, trappen, kleine kamers en ruime zolders vol rommel, en in de tuin stonden overal schuttingen en broeikassen. Voor Johannes was het een hele wereld. Hij kon er verre tochten maken en gaf namen aan alles wat hij ontdekte. Voor het huis koos hij namen uit het dierenrijk: de rupsenzolder, omdat hij daar rupsen grootbracht; het kippenkamertje, omdat hij er ooit een kip had gevonden. Die was er niet uit zichzelf gekomen, maar door zijn moeder daar neergezet om te broeden. In de tuin nam hij namen uit het plantenrijk, en vooral de plekken die hem dierbaar waren, kregen een eigen naam. Zo kende hij een frambozenberg, een dirkjesbos en een aardbeiëndal. Helemaal achteraan lag een plekje dat hij het paradijs noemde, en daar was het natuurlijk wonderschoon. Er was een grote vijver, waar witte waterlelies dreven en het riet lange, fluisterende gesprekken voerde met de wind. Aan de overkant lagen de duinen. Het paradijs

zelf was een klein grasveldje aan deze oever, omringd door kreupelhout waar het nachtegaalskruid hoog opschoot. Daar lag Johannes vaak in het dichte gras en tuurde tussen de wuivende rietbladen door naar de duintoppen aan de overkant van het water. Op warme zomeravonden was hij er altijd, lag er uren te staren zonder zich ooit te vervelen. Hij dacht aan de diepte van het stille, heldere water voor hem, hoe gezellig het daar moest zijn tussen die waterplanten, in dat vreemde schemerlicht, en dan weer aan de verre, prachtig gekleurde wolken die boven de duinen zweefden. Wat zou daarachter liggen? Zou het heerlijk zijn om daarheen te kunnen vliegen? Als de zon net was ondergegaan, stapelden de wolken zich daar zo hoog op dat ze de ingang van een grot leken te vormen, en in de diepte van die grot schitterde dan een zachtrood licht. Dat was wat Johannes zo vurig verlangde. Kon ik daar toch eens invliegen! dacht hij dan. Wat zou daarachter zijn? Zou ik daar ooit, ooit kunnen komen... Maar hoe vaak hij het ook wenste, telkens viel de grot weer uiteen in vale, donkere wolkjes, zonder dat hij er dichterbij kwam. Dan werd het koud en vochtig aan de vijver en moest hij terug naar zijn donkere slaapkamertje in het oude huis. Hij woonde daar niet helemaal alleen. Hij had een vader die goed voor hem zorgde, een hond die Presto heette en een kat die Simon heette. Natuurlijk hield hij het meest van zijn vader, maar Presto en Simon stonden in zijn ogen nauwelijks lager dan hijzelf, zoals een groot mens dat zou vinden. Hij vertrouwde Presto zelfs meer geheimen toe dan zijn vader, en voor Simon voelde hij een eerbiedig ontzag. Dat was geen wonder. Simon was een grote kat met een glanzend zwarte vacht en een dikke staart. Je kon aan hem zien dat hij volkomen overtuigd was van zijn eigen grootheid en wijsheid. Hij bleef altijd even deftig en voornaam, zelfs als hij zich

vervaardigde even met een rollende kurk te spelen of achter een boom een vergeten haringkop op te knauwen. Bij de dolle uitgelatenheid van Presto kneep hij minachtend zijn groene ogen toe en dacht: Ach ja, die honden weten niet beter. Begrijpt u nu dat Johannes ontzag voor hem had? Met de kleine bruine Presto ging hij heel vertrouwelijk om. Het was geen mooie of voorname hond, maar een bijzonder goedig en schrander beestje dat nooit verder dan twee passen van Johannes vandaan was en geduldig zat te luisteren naar alles wat zijn baasje hem vertelde. Hoeveel Johannes van Presto hield, hoef ik u niet te zeggen. Toch was er in zijn hart nog ruimte genoeg voor anderen. Vindt u het vreemd dat zijn donkere slaapkamertje met de kleine ruitjes ook een grote plaats innam? Hij hield van het behang met de grote bloemmotieven, waarin hij gezichten zag en waarvan hij de vormen zo vaak had bestudeerd als hij ziek was of 's morgens wakker lag. Hij hield van het ene schilderijtje dat er hing, met stijve wandelaars in een nog stijvere tuin langs gladde vijvers, waarin hemelhoog fonteinen spoten en kokette zwanen zwommen. Maar het meest hield hij van de hangklok. Hij wond haar altijd met zorg en aandacht op en vond het een kwestie van beleefdheid om ernaar te kijken als ze sloeg. Dat ging natuurlijk alleen zolang Johannes niet sliep. Bleef de klok door verzuim stilstaan, dan voelde hij zich diep schuldig en vroeg haar duizendmaal vergiffenis. U zou misschien lachen als u hem met zijn kamer hoorde praten. Maar let eens op hoe vaak u zelf in gedachten spreekt. Dat lijkt u helemaal niet belachelijk. Johannes was er bovendien van overtuigd dat zijn toehoorders hem volkomen begrepen en had geen antwoord nodig. Toch wachtte hij heimelijk wel eens op een reactie van de klok of het behang. Schoolkameraden had Johannes wel, maar echte vrienden waren het niet. Hij speelde

met hen, smeedde samenzweringen op school en vormde roversbenden buiten, maar pas als hij alleen met Presto was, voelde hij zich werkelijk thuis. Dan verlangde hij nooit naar andere jongens en voelde hij zich volkomen vrij en veilig. Zijn vader was een wijs en ernstig man die Johannes vaak meenam op lange tochten door bossen en duinen. Dan spraken ze weinig. Johannes liep tien passen achter zijn vader, groette de bloemen die hij tegenkwam en streek vriendelijk met zijn handje over de ruwe schors van de oude bomen, die altijd op dezelfde plaats moesten blijven. Ruisend bedankten de goedge reuzen hem dan. Soms schreef zijn vader letters in het zand terwijl ze liepen, één voor één, en Johannes spelde de woorden die ze vormden. Soms bleef de vader stilstaan en leerde hij Johannes de naam van een plant of dier. En Johannes vroeg vaak, want hij zag en hoorde zoveel raadselachtigs. Domme vragen stelde hij vaak: waarom de wereld was zoals ze was, waarom dieren en planten dood moesten gaan, of er wonderen konden gebeuren. Maar Johannes' vader was een wijs man en zei niet alles wat hij wist. Dat was goed voor Johannes. 's Avonds, voordat hij ging slapen, deed Johannes altijd een lang gebed. Dat had de kindermeid hem zo geleerd. Hij bad voor zijn vader en voor Presto. Simon had het niet nodig, dacht hij. Hij bad ook heel lang voor zichzelf en het slot was meestal de wens dat er toch eens een wonder mocht gebeuren. Als hij amen had gezegd, keek hij gespannen het halfdonkere kamertje rond, naar de figuren op het behang die in het zwakke schemerlicht nog vreemder leken, naar de deurknop en naar de klok, waar nu het wonder zou beginnen. Maar de klok tikte altijd hetzelfde wijsje, de deurknop bewoog niet, het werd helemaal donker en Johannes viel in slaap, zonder dat het wonder gekomen was. Maar eens zou het gebeuren, dat wist hij.

♦
II

Het was warm aan de vijver en doodstil. De zon, rood en vermoeid van haar dagelijkse tocht, rustte nog even uit op de rand van een verre duin, voordat ze onderdook. Bijna volmaakt spiegelde het gladde water haar gloeiende gezicht terug. De bladeren van de beuk die over het water hingen, maakten van de stilte gebruik om zichzelf aandachtig in de spiegel te bekijken. De eenzame reiger, die tussen de brede bladen van de waterlelies op één poot stond, vergat dat hij eigenlijk kikkers moest vangen en staarde in gedachten verzonken langs zijn lange snavel.

Daar kwam Johannes het grasveldje op om de wolkengrot te zien. Plomp! plomp! sprongen de kikkers van de kant. De spiegel rimpelde, het beeld van de zon brak in brede strepen en de beukenbladeren ritselden verstoord, want ze waren nog niet klaar met hun beschouwing.

Vastgebonden aan de blote wortels van de beuk lag een oude, kleine boot. Het was Johannes streng verboden erin te gaan. O, wat was de verleiding die avond groot! De wolken vormden zich al tot een geweldige poort waarachter de zon zou ondergaan. Schitterende rijen wolkjes schaarden zich ernaast als een lijfwacht in gouden harnas. Het water gloeide mee en rode vonken vlogen als pijlen door het oeverriet.

Langzaam maakte Johannes het touw van de beukenwortels los. Daar drijven, midden in al die pracht! Presto was al in de boot gesprongen en voordat Johannes het goed en wel besepte, schoven de riethalmen uiteen en dreven ze beiden weg, recht op de avondzon af. Johannes lag op de voorsteven en staarde in de diepte van de lichtgrot. Vleugels, dacht hij, nu vleugels! En daarheen!

De zon was verdwenen. De wolken gloeiden nog na. In het oosten werd de hemel donkerblauw. Langs de oever stond een rij wilgen. Roerloos staken ze hun smalle, witte blaadjes in de stille lucht. Tegen de donkere achtergrond leek dat bleke groen een prachtig kantwerk.

Stil! Wat was dat? Het schoot als een suizeling over het water, als een lichte windvlaag die een spitse voor in het water trok. Het kwam van de duinen, van de wolkgrot.

Toen Johannes omkeek, zat er een grote blauwe waterjuffer op de rand van de boot. Zo groot had hij er nog nooit een gezien. Ze zat stil, maar haar vleugels trilden in een wijde cirkel. Het leek Johannes dat de punten van haar vleugels een lichtende ring vormden.

Dat moet een vuurvlieder zijn, dacht hij, die is heel zeldzaam.

Maar de ring werd groter en groter en de vleugels trilden zo snel dat Johannes alleen nog een nevel zag. En langzaam uit die nevel verschenen twee donkere ogen die schitterden, en een lichte, ranke gestalte in een teerblauw kleedje zat op de plaats van de libel. In het blonde haar droeg ze een krans van witte winden en aan haar schouders gazen haftvleugels die als een zeepbel in duizend kleuren schitterden.

Een huivering van geluk trok door Johannes heen. Dit was een wonder!

'Wil je mijn vriend zijn?' fluisterde hij.

Het was een vreemde manier om een onbekende aan te spreken, maar hier ging het niet gewoon toe. En hij had het gevoel alsof hij het blauwe wezen al heel lang kende.

'Ja, Johannes,' hoorde hij. De stem klonk als het ritselen van riet in de avondwind of als regen die op bosbladeren valt.

'Hoe moet ik je noemen?' vroeg Johannes.

'Ik ben geboren in de kelk van een winde. Noem mij Windekind.'

En Windekind lachte en keek Johannes zo vertrouwelijk in de ogen dat het hem wonderbaarlijk zalig te moede werd.

'Het is vandaag mijn verjaardag,' zei Windekind. 'Ik ben hier in de buurt geboren, uit de eerste stralen van de maan en de laatste van de zon. Men zegt wel dat de zon vrouwelijk is. Dat is niet waar. Hij is mijn vader.'

Johannes nam zich voor morgen op school over de zon te spreken.

'En kijk! Daar komt het ronde, blanke gezicht van mijn moeder al tevoorschijn. Dag moeder! O, wat kijkt ze weer goedig en een beetje bedroefd!'

Hij wees naar de oostelijke kim. Groot en glanzend rees de maan op aan de grauwe hemel, achter het kantwerk van de wilgen dat zwart afstak tegen de lichte schijf. Ze trok werkelijk een pijnlijk gezicht.

'Kom, kom, moeder! Het is niets. Ik kan hem immers vertrouwen!'

Het mooie wezen trilde vrolijk met de gazen vleugels en tikte Johannes met de irisbloem die hij in de hand had op de wang.

'Ze vindt het niet goed dat ik bij je gekomen ben. Jij bent de eerste. Maar ik vertrouw je, Johannes. Je mag nooit, nooit aan een mens mijn naam noemen of over mij spreken. Beloof je dat?'

'Ja, Windekind,' zei Johannes. Het was hem nog zo vreemd. Hij voelde zich onuitsprekelijk gelukkig, maar was bang zijn geluk te verliezen. Droomde hij? Naast hem op de bank lag Presto rustig te slapen. De warme adem van zijn hondje stelde hem gerust. De muggen dansten boven het water en in de zoele lucht, precies als altijd. Alles om hem heen was zo helder en duidelijk. Het moest waar zijn. En al die tijd voelde hij Windekinds vertrouwelijke blik op zich rusten.

Weer klonk de zoet ruisende stem:

'Ik heb je hier vaak gezien, Johannes. Weet je waar ik dan was? Soms zat ik op de bodem van de vijver tussen de dichte waterplanten en keek naar je op als je je over het water boog om te drinken of om de watertorren en salamanders te bekijken. Maar jezelf zag je me nooit. Vaak ook keek ik naar je vanuit het dichte riet. Daar ben ik heel veel. Daar slaap ik meestal als het warm is. In een leeg kievitennest. Ja, dat is heel zacht.'

Windekind wiegde tevreden op de rand van de boot en sloeg met zijn bloem naar de muggen.

'Nu kom ik je wat gezelschap houden. Anders is je leven zo eentonig. We zullen goede vrienden zijn en ik zal je veel vertellen.

Veel betere dingen dan de schoolmeesters je wijsmaken. Die weten er niets van. En als je me niet gelooft, zal ik het je zelf laten zien en horen. Ik neem je mee.'

'O, Windekind! Lieve Windekind! Kun je me daarheen meenemen?' riep Johannes en wees naar de kant waar zo-even het purperen licht van de ondergaande zon uit de gouden wolkenpoort had gestraald. Het prachtige gevaarte loste al op in grijze nevel, maar uit de verste diepte drong nog een bleekrode glans naar voren. Windekind staarde in het licht dat zijn fijne gezichtje en blonde haren verguldde en schudde zacht het hoofd.

'Nu niet, Johannes. Je moet niet meteen te veel vragen. Ik ben zelf nog nooit bij Vader geweest.'

'Ik ben altijd bij mijn vader,' zei Johannes.

'Nee, dat is je vader niet. Wij zijn broeders. Mijn Vader is ook de jouwe. Maar jouw moeder is de aarde en daarom verschillen we veel. Jij bent in een huis bij mensen geboren en ik in een windekelk. Dat laatste is stellig beter. Maar we zullen het samen vast goed vinden!'

Toen sprong Windekind licht op de rand van de boot, die niet eens bewoog onder dat gewicht, en kuste Johannes op het voorhoofd.

Wat een vreemde gewaarwording was dat voor Johannes! Het was alsof alles om hem heen veranderde.

Hij zag nu alles veel scherper en juist, dacht hij. Hij zag hoe de maan veel vriendelijker keek en dat de waterlelies gezichten hadden waarmee ze hem verwonderd en peinzend aanstaarden.

Hij begreep opeens waarom de muggen zo vrolijk op en neer dansten, altijd om elkaar heen, tot ze met hun lange poten het water raakten. Hij had er wel eens over nagedacht, maar nu begreep hij het vanzelf.

Hij hoorde ook wat het riet fluisterde en hoe de bomen aan de oever zachtjes klaagden dat de zon onder was gegaan.

'O, Windekind! Ik dank je. Dit is heerlijk. Ja, we zullen het vast goed samen vinden!'

'Geef me je hand,' zei Windekind en sloeg de veelkleurige vleugels uit. Toen trok hij Johannes in de boot voort over het water, tussen de plompenbladen door die in het maanlicht glinsterden.

Hier en daar zat een kikker op een blad. Maar nu sprong hij niet in het water toen Johannes kwam. Hij maakte alleen een kleine buiging en zei: 'Kwak!' Johannes boog beleefd terug; hij wilde zich vooral niet verbeelden.

Zo kwamen ze bij het riet, dat breed en hoog was. De hele boot verdween erin zonder dat ze het land bereikten. Maar Johannes hield zijn gids stevig vast en toen klauterden ze tussen de hoge halmen aan land.

Johannes meende dat hij kleiner en lichter was geworden, maar dat was misschien verbeelding. Toch herinnerde hij zich niet dat hij ooit tegen een riethalm had kunnen opklimmen.

'Let nu goed op,' zei Windekind, 'nu zul je iets moois zien.'

Ze wandelden tussen hoog gras onder donker kreupelhout, dat hier en daar een smal, glanzend straaltje maanlicht doorliet.

'Heb je 's avonds wel eens de krekels gehoord in de duinen, Johannes? Het lijkt of ze een concert geven, nietwaar? En je kunt

nooit horen waar het geluid vandaan komt. Nu, ze zingen nooit voor hun plezier. Dat geluid komt van de krekelschool, waar honderd krekeltjes hun lessen van buiten leren. Wees nu stil, want we zijn er bijna.'

Shrrr! Shrrr!

Het kreupelhout werd minder dicht en toen Windekind met zijn bloem de grashalmen uiteen schoof, zag Johannes een helder verlicht open plekje waar de krekeltjes tussen het dunne duingras hun lessen leerden.

Shrrr! Shrrr!

Een grote, dikke krekkel was de meester en hoorde hen over. Eén voor één sprongen de leerlingen naar hem toe, altijd met één sprong heen en één sprong terug. Wie mis sprong, moest op een paddenstoel te pronk staan.

'Luister goed, Johannes! Dan kun je misschien ook iets leren,' zei Windekind.

Johannes verstond heel goed wat de krekeltjes antwoordden. Maar het leek in niets op wat de meester op zijn eigen school vertelde. Eerst kwam aardrijkskunde. Van werelddelen wisten ze niets. Ze moesten alleen zesentwintig duinen kennen en twee vijvers. Wat daarbuiten lag, kon niemand weten, zei de meester, en wat daarover verteld werd, was louter fantasie.

Daarna kwam de plantkunde. Daarin waren ze allemaal erg knap en werden veel prijzen uitgedeeld: uitgezochte jonge, malse grashalmpjes van verschillende lengte.

Maar de dierkunde verbaasde Johannes het meest. De dieren werden verdeeld in springende, vliegende en kruipende. De krekels